

Nostaljinin Derinliklerinde Kaybolup Giden Mekânlar: İzmir'in Deniz Hamamları *

Places Lost in The Depths of Nostalgia: Sea Baths of Izmir

Yasin TAŞKIN**

**Bilim Uzmanı, Gümenek Köyü, No: 98, 60000, Tokat, Merkez.

E-posta: yasin.taskin93@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9109-7826

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 24 Kasım 2023

Birinci düzeltme: 3 Ocak 2024

İkinci düzeltme: 8 Ocak 2024

Kabul: 23 Ocak 2024

Anahtar sözcükler:

İzmir, Deniz, Deniz hamamı, Plaj, Turizm.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 24 November 2023

Resubmitted: 3 January 2024

Resubmitted: 8 January 2024

Accepted: 23 January 2024

Key words:

İzmir, Sea, Sea baths, Beach, Tourism.

ÖZ

İzmir, kurulduğu ilk dönemlerden itibaren denizle iç içe bir kent olmuştur. Tarihsel süreçte idaresi altında tutulduğu devletler nezdinde hem bir liman kenti olarak hem de ticari ve askeri bir üs olarak önemini korumuştur. Kent, tarih boyunca kayda değer bir nüfusa ve canlı bir gündelik hayata ev sahipliği yapmıştır. Bu yüzden kentin zengin kültürü ve renkli sosyal ortamı vardır. Kent, halkın istifade edebileceği ve sosyalleşebileceği mekânlara sahip olmuştur. Bununla birlikte denizle iç içe olması sebebiyle halkın eğlence hayatında denizin önemli bir yeri vardır. Deniz hamamları da halkın gündelik yaşamında yer eden eğlence ve dinlence mekânlarından biridir. Buradan hareketle bu çalışmada bir dönem kentin gündelik yaşamında özel bir yeri olan deniz hamamlarından bahsedilmiştir. Deniz hamamları, bir dönem İzmirlilerin en fazla rağbet ettikleri sosyal mekânlardan biri olmuştur. Kullanış itibarıyla günümüzdeki plajların öncüsü sayılmaktadır. Bu mekânlar sayesinde halk arasında denize girme alışkanlığı yaygınlaşmış ve günümüzdeki tatil kültürünün ilk nüveleri ortaya çıkmıştır. Çalışmada günümüzde kentte örneği bulunmayan bu mekânların gündelik yaşamda yeri ve önemine değinilmiştir. Zaman dilimi olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile cumhuriyetin ilk yılları işlenmiştir. Çalışmanın teşekkülünde arşiv belgelerinden ve yıllıklardan faydalanılmıştır. Ayrıca kaynak niteliğinde kitap, anı türü eser ve süreli yayınlardan da istifade edilmiştir. Kentle alakalı yıllıklar ve raporlardan deniz hamamları ile ilgili kayıtlar incelenmiş ve çalışmada değerlendirilmiştir. Böylece deniz hamamları üzerinden eski İzmir'in gündelik yaşamından ve sayfiye kültüründen kesitler sunulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

İzmir has been a city intertwined with the sea since the first periods of its foundation. Throughout history, it has maintained its importance as a port city and as a commercial and military base for the states under its rule. Throughout history, the city has been home to a significant population and a vibrant daily life. Therefore, the city has a rich culture and colorful social environment. The city has always had places where the people could benefit and socialize. In addition, the sea has an important place in the entertainment life of the people as it is intertwined with the sea. Sea baths are also one of the places of entertainment and recreation in the daily life of the people. From this point of view, this study focuses on the sea baths, which once had a special place in the daily life of the city. Sea baths were once one of the most popular social places for the people of İzmir. They are considered to be the pioneers of today's beaches in terms of usage. Thanks to these places, the habit of swimming in the sea became widespread among the people and the first nuclei of today's holiday culture emerged. In this study, the place and importance of these places, which have no examples in the city today, in daily life are mentioned. As the time period, the last periods of the Ottoman Empire and the first years of the republic are covered. Archival documents and yearbooks were utilized in the formation of the study. In addition, reference books, memoirs and periodicals were also utilized. The records related to the sea baths from the yearbooks and reports related to the city were examined and evaluated in the study. Thus, through the sea baths, it has been tried to present sections of the daily life and countryside culture of old İzmir.

Makalenin kaynak gösterme şekli:

Taşkın, Y.. (2024). Nostaljinin Derinliklerinde Kaybolup Giden Mekânlar: İzmir'in Deniz Hamamları, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 35 (1): xx-xx

* Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Murat Hanılçe danışmanlığında yazılan, "Osmanlı Deniz Hamamları - Türkiye'de Denize Girme Kültürünün Gelişimi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı toplumunun denizle ilişkisi son dönemlere kadar hep mesafeli olmuştur. Mahremiyet kuralları halkla deniz arasında keskin sınırlar

çizmiştir. Açıkta denize girmek, denizde yüzmek halk arasında ayıplanmış ve yapanlara hiç hoş yaklaşmamıştır. İllâ denize girilecekse de yerleşim yerlerinden uzak sakin koylar tercih edilmiştir. Ya da kayıklarla iç denize doğru açılarak kayıkların önüne çarşaf gerilip o şekilde denize girilmiştir (Kaya 2017). Buradan hareketle denizi tercih edenlerin daha çok kayıkçı, tulumbacı ve balıkçı taifesinden kimseler olduğunu düşünmek hiç yanlış olmaz (Evren 2000).

Halk deniz suyundan ziyade denizin havasından ve manzarasından istifade etmiştir. Kayıkla mehtap sefaları, boş vakitlerde balık tutmak ve sahil gezintileri yapmak halkın denizle ilişki kurabildiği aktivitelerden bazılarıdır. Sırf deniz havasından biraz daha faydalanabilmek adına deniz kıyılarına muhteşem yalılar inşa edilmiştir (Taşkın 2023). İlginçtir; denize mesafeli olanlar yalnızca Müslüman tebaadan kimseler değildir. Aynı tepkiyi gayrimüslim ahaliden gösterenler de olmuştur. Denize girenlere Müslüman-gayrimüslim fark etmeksizin düşük tabakadan kimseler olarak bakılmıştır (Aytunç 2010). Sıcak yaz günlerinde özellikle yüksek tabakadan kimseler havadar yerlere göç ederlerdi. Buralara halk arasında “sayfiyelik”, göç etme âdetine ise “sayfiye” denilirdi. Kıyı kentleri yazları sıcak ve nemli olduğu için buralarda yaşayan halk sayfiyelik yerlere kaçardı. Yaylalar, rakımı yüksek yamaçlar, dere ve çay kenarları tercih edilen yerler arasındaydı (Zat 2005). Bununla birlikte havasının ve suyunun temiz olduğu sahil kıyılarına gidildiği de olurdu (Evliya Çelebi 2002).

Deniz hamamlarının ne zamandan beri var olduğunu tespit etmek güçtür. İsmen yer aldığı şimdilik bilinen en eski kaynak 17. yüzyıla ait *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir. Evliya Çelebi, “deniz hamamı” tabirini üç yerde kullanmıştır. Yukarıda bahsi geçen Eyüp sahilini “Deniz Hamamı Mesiresi” olarak tarif etmiştir. Bir de Langa (Evliya Çelebi 2002) ve kaptanlara mahsus deniz hamamlarından bahsetmiştir (Evliya Çelebi 2003). Fakat burada bahsedilen deniz hamamlarının bildiğimiz manada deniz hamamı olduğu şüphelidir. Ancak yine de bu mekânlara denk gelecek yüzmek alanlarının uzunca bir süre var olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

Deniz hamamları dört tarafı kapalı, üstü açık, ortasında havuzu bulunan, deniz üzerine kurulan yüzmek mekânlarıdır. Bu mekânların açıkta denize girmekten imtina eden kimselerin deniz suyundan istifade edebilmesini sağlamak amacıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Özellikleri itibarıyla ziyaretçilerine mahremiyet ve güneşin yakıcı ışığından korunma imkânı sunmuştur (Taşkın 2023). Nitekim Osmanlı insanı nezdinde makbul olan beyaz tene sahip olmaktı. Günümüzdeki gibi bronzlaşmak tercih edilen bir durum değildi. Teni güneşte yanmış kimseler “tel-lak” ve “çingene” taifelerine benzetilmiştir (Adil 1941).

Deniz hamamları umumi ve hususi olarak iki kısma ayrılmaktadır. Umumi deniz hamamları halka açık, salaş görünümlü mevsimlik yapılardır (Beyoğlu 2004). Mayıs sonu veya Haziran başı gibi kurulur ve güz ortasına kadar “deniz hamamı mültezimleri” tarafından işletilirdi. Umumi hamamlar kendi içerisinde kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere ikiye ayrılırdı. Kadınlara ve erkeklere mahsus deniz hamamlarının birbirinden oldukça uzak mesafelere kurulmasına azami derecede dikkat edilirdi (Alus 2005). Hususi deniz hamamları ise umumi deniz hamamlarının aksine salaş değil zarif yapılarıydı. Genellikle yalıların bitişiğinde ya da rıhtım kenarında bulunurdu. Umumi hamamlar gibi mevsimlik değillerdi. Yalıların önünde zarif kutucuklar şeklinde görünürdü. Halka açık olmamakla birlikte yalnızca yalı sahipleri ve misafirleri tarafından kullanılırdı (Taşkın 2023). Yalı sahipleri keyfi olarak hususi deniz hamamı yaptırılmazlardı. Bunun için yetkili mercilerden izin alınması gerekiyordu. Etüt olarak uygun olmayan yerlere hususi hamam yaptırılmasına izin verilmezdi. Yaptıranlara ise cezai işlem uygulanılırdı (BOA. ŞD. 675/43).

19. yüzyılda deniz hamamları artık gündelik hayatta daha görünür hale gelmiştir. Bu dönemde yayınlanan yerli ve yabancı tıbbi neşriyatlar sayesinde halkın deniz suyuna yönelik olumsuz yaklaşımı kökten değişmiş ve hamamlar halk nezdinde kaplıca olarak görülmeye başlamıştır. Artık yazları sıcaktan bunalan kimseler sıcak su hamamlarına ya da kaplıcalara değil de

“doğal maden suyu” olarak kabul ettikleri deniz hamamlarına rağbet etmeye başlamıştır (Ersöz 1987). Halkın deniz hamamlarına olan rağbetini fark eden idare birçok kıyı kentinde halkın denize girebilmesi için deniz hamamları kurulmasına ön ayak olmuştur. İlk zamanlarda Tersane-i Âmire’ye bağlı işletilen deniz hamamları daha sonra kent idarelerinin sorumluluğuna (Şehremaneti, Belediye) bırakılmıştır. 6 Ekim 1868 yılında yürürlüğe giren “Devair-i Belediye Nizamnamesi” ile birlikte deniz hamamlarının kent idarelerine devri resmileştirilmiştir (BOA. A.}DVN. MKL. 7/6 Madde 4). Tersane-i Âmire’nin idaresi altında tutulduğu dönemde deniz hamamlarının düzeni ile ilgili iki tane nizamname yayınlanmıştır (BOA. A.} MKT.NZD. 363/44; BOA. ŞD. 2392/92). Söz konusu nizamnamelerin yetersiz oluşu nedeniyle Şehremaneti tarafından 24 Mart 1875 tarihinde kapsamlı bir nizamname daha yürürlüğe girmiştir. “16 Safer Nizamnamesi” olarak bilinen bu nizamname ile birlikte İstanbul ve çevresinde halka açık yeni deniz hamamlarının kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca deniz hamamlarının kurulumu belli bir düzene oturtulmaya çalışılmıştır (BOA. ŞD. 2/12).

Osmanlı’ya bağlı birçok kıyı kentinde deniz hamamları kurulmuştur. Fakat sayıca en fazla deniz hamamının İstanbul’da olduğu bilinmektedir. Bunda kentin nüfusunun kalabalık oluşu önemli bir faktördür. İstanbul’dan sonra en fazla deniz hamamı İzmir ve Selanik’te kurulurdu. Bu çalışmada da 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında eski İzmir’in gündelik yaşamında unutulmaz izler bırakan deniz hamamlarından bahsedilecektir. Deniz hamamlarının kentteki sosyal hayata etkileri ve gündelik yaşamdaki yerine değinilecektir. Ayrıca kentin bu dönemlerdeki sosyolojik ve kültürel durumu da bu mekânlar bağlamında değerlendirilecektir. Böylece İzmir’in kent tarihine yönelik mekânsal bir kurgu üzerinden alanyazın eksikliği tamamlanmaya çalışılacaktır.

İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Deniz hamamları ile ilgili hem birincil nitelikte hem de ikincil nitelikte çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde deniz hamamları

ile ilgili çok sayıda belge yer almaktadır. Fakat burada yer alan belgelerin çoğunluğu İstanbul’da yer alan deniz hamamları ile alakalıdır. İzmir’deki deniz hamamlarına dair sınırlı sayıda bilgi ve belge bulunmaktadır. Ayrıca “deniz hamamı” konulu Osmanlı dönemine ait çok sayıda eser neşredilmiştir. İlgili eserlerden günümüze ulaşan en eski neşriyat İbrahim Cemal’e (1307) ait *Deniz Hamamı Risalesi* adlı eserdir. Daha sonra Hüseyin Hulki (1310), Adanalı Ahmet Şükrü (1322), dönemin korvet tabiplerinden Beşiktaşlı Selahattin Ali (1334), deniz hamamı konulu eserler neşretmişlerdir. Bununla birlikte Fransız kimyager Henri Deville’in deniz banyoları üzerine yazdığı eseri Yanbolulu Mustafa Şevki (1324) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bunun dışında salt deniz hamamları üzerine yapılmış alanyazında çok sayıda çalışma vardır. Sidney Lee’nin (1897) editörlüğünde hazırlanan *Dictionary of National Biography* adlı ansiklopedik sözlük çalışmasında deniz hamamları ile ilgili bir madde bulunmaktadır. Ülkemizde ise konuya akademik düzeyde ilk değinen Reşat Ekrem Koçu olmuştur. Koçu’nun (1966) “Deniz Hamamları” başlığı altında *İstanbul Ansiklopedisi*’nde yayınlanmış bir ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. Koçu dışında konu ile alakalı Kamil Şahin (1994) ve Süleyman Beyoğlu’nun (2004) da birer çalışması bulunmaktadır. Ayrıca yine sadece İstanbul’daki deniz hamamlarının ve plajlarının işlendiği Burçak Evren’e ait bir de kitap çalışması bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar konuyu toplumsal yöne bakan taraflarından ziyade mekânsal bağlamda değerlendirilmiştir. Bunların dışında konunun farklı bağlamlarda değerlendirildiği tez ve makale çalışmaları da mevcuttur. Konunun geniş bir bakış açısıyla ele alındığı ve her yönüyle değerlendirildiği Yasin Taşkın’a (2023) ait *Deniz Hamamları* adında basılmış bir kitap çalışması bulunmaktadır.

Konu ile alakalı yapılmış çalışmaların genel itibarıyla dar bir perspektife sığdırılmış metot ve yöntemlerle yazıldığı görülmektedir. Çalışmalar bir yönüyle yerel çalışma niteliğine sahiptir. Zira başta da belirtildiği üzere çalışmalarda genel itibarıyla yalnızca İstanbul’da bulunan deniz hamamlarının işlendiği dikkate değer bir husustur. Bununla birlikte deniz hamamları ağırlıklı ola-

rak mekânsal nitelikleri ele alınarak incelenmiştir. Gündelik yaşamdaki yerine yeterince değinilmemiştir. Tüm bu eksiklikleri de göz önünde bulundurarak bu çalışmada İzmir'de bulunan deniz hamamları mekânsal ve sosyolojik açıdan değerlendirilecektir. Kentin plaj kültürünün oluşumunda öncül rol oynayan bu mekânların İzmir'in toplumsal kimliği üzerinde bırakmış olduğu izlerin izdüşümü aranacaktır.

İNCELEME YAKLAŞIMI

Deniz hamamları bir yönüyle plajların öncülü sayılmıştır. Gerçekten de açıkta denize girme alışkanlığının henüz görünür hale gelmediği dönemlerde halk bu mekânlar sayesinde deniz suyundan faydalanma imkânı bulmuştur. Bu mekânları ilginç kılan bir diğer özelliği ise; batılılaşma furusuyla ortaya çıkan mekânlardan olmamasıdır. Her ne kadar Avrupa'daki sahil kentlerinde aynı isim ve fonksiyonlarla benzerleri bulunsada mimari ve kullanım amacı itibarıyla oldukça farklıdır. Yalnızca Osmanlı toplumuna özgün yapılarıdır (Beyoğlu 2004).

Çalışmada deniz hamamları yalnızca İzmir özelinde değerlendirilmiştir. Fakat İzmir'de kurulan deniz hamamları ile ilgili arşivde yeterince belge bulunmamaktadır. Yine de konunun muhtevası açısından fikir verebilecek az da olsa kayıtlar mevcuttur. Bunlardan çalışmanın kompozisyonuna uygun bir şekilde faydalanılmıştır. Bununla birlikte kentteki deniz hamamları hakkında sayısal veri elde edebilmek için rapor niteliğinde kaynaklara başvurulmuştur. Bu hususta Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi, Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926 ve Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi'nin 1921 yılında hazırlamış olduğu raporlardan faydalanılmıştır. Ayrıca İzmir'in kent tarihine dair yazılmış eserlerden de istifade edilmiştir. Konunun spesifik özelliklere sahip olması nedeniyle toplu bilgilere rastlamak pek mümkün olmamıştır. Bu yüzden kitap, makale, anı türü kaynaklara başvurulmuştur. Özellikle Raif Beyru'nun 19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam, Emel Kayın'ın İzmir Oteller Tarihi ve Mevlüt Kaya'nın 1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı adlı eserleri bu hususta yol gösterici olmuştur. Yine anı türü eserlerden olan Şa-

habettin Ege'nin Eski İzmir'de Anılar ve içerisinde barındırdığı görsel materyallerle zengin bilgisel kaynak olan Uğur Yeğin'in Evvel Zaman İçinde İzmir adlı eserlerinden istifade edilerek çalışmanın içeriğine zenginlik katılmıştır. Bilgiler dağınık olduğu için kaynaklar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya ve bu minvalde belli bir kurguya oturtulmaya çalışılmıştır. Kompozisyonun oluşturulması sürecinde kronolojik sıralamadan ziyade bölgesel faktörler esas alınmıştır. Odak noktası kentin muhtelif semtleri olmuştur. Bu yüzden parça bilgiler bir araya getirilerek bölgesel tasnifi yapılmış ve kentin semtlerinde kurulan deniz hamamları belirlenmiştir. Deniz hamamlarının kentte ne zamandan beri var olduğu tespit edilemediği ve günümüzde bu mekânların örnekleri kalmadığı için çalışmayı belli bir zaman aralığına oturtma kaygısı güdülmemiştir. Çalışmanın odak noktası ileriye dönük İzmir'e yönelik yapılacak kent tarihi, turizm tarihi ve sosyal tarih çalışmalarında ön bilgi niteliğinde bir kaynak teşkil etmesi olmuştur.

BULGULAR

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular taranarak konunun bütünlüğünü sağlayacak şekilde İzmir'in Muhtelif Yerlerinde Kurulan Deniz Hamamları ve Kentin Sosyo-Kültürel Yapısı Üzerinde Deniz Hamamlarının Rolü başlıkları altında değerlendirilmiştir. Öncelikli olarak kentin muhtelif yerlerinde kurulmuş deniz hamamları hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde kentin kültürel ve sosyal yapısına odaklanılarak deniz hamamlarının İzmir'in sosyo-kültürel yapısı üzerinde bıraktığı tesirlere değinilmiştir. Görsel materyallerden de faydalanılarak çalışma daha zengin hale getirilmeye çalışılmıştır.

İzmir'in Muhtelif Yerlerinde Kurulan Deniz Hamamları

İzmir'in muhtelif yerlerinde çok sayıda hususi ve umumi deniz hamamları kurulmuştur. Deniz hamamları genellikle Alsancak, Karşıyaka, Mersinli ve Karantina taraflarına inşa ediliyordu. Göztepe, Güzelyalı ve Karataş mevkiilerinde bulunan yalıların önlerinde de çok sayıda hususi deniz hamamı vardı (Taşkın 2023). Ayrıca İzmir'e ya-

kın mesafede bulunan Bergama ve Çeşme’de iki, Kuşadası’nda da bir adet deniz hamamı bulunuyordu (Serçe 1998). Bazı otellerin ve sahil restoranlarının deniz banyoları vardı. Buralara gelen müşteriler söz konusu deniz banyolarından ücreti mukabilinde faydalanırlardı (Kayın 2000; Cemal Nadir 2002).

Kentteki deniz hamamlarının sayısını tam olarak tespit etmek güçtür. Fakat Hüseyin Rıfat (1914) tarafından hazırlanan *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*’nde kentte 1914 yılında 17 adet deniz hamamı olduğu bilgisi yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu hamamlardan bir kısmı işletilmemiş olacak ki; deniz hamamlarının sayısı 1918 ve 1920 yıllarında 12’ye düşmüştür. Bir sonraki yıl sayı daha da düşerek 10 adet deniz hamamının kaydı tutulmuştur (Serçe 1998). Bunda Millî Mücadele dönemi ve işgal şartlarının tesiri olduğu muhakkaktır. Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi’nin 1921 yılında hazırlamış olduğu raporlara göre ise aynı tarihte kentte 11 adet deniz hamamı bulunmaktadır (Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi 2000). 1918 yılına ait kayıtlarda yer alan deniz hamamlarının altısını Müslüman, dördünü Rum ve iki tanesini ise Levantenler işletmiştir. Ayrıca deniz hamamlarında dördü çocuk olmak üzere 24 kişi istihdam edilmiştir (Serçe 1998). 1921 yılına ait kayıtlarda yer alan deniz hamamlarından biri ise hayır amaçlı kurulmuştur (Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi 2000). 1922 yılında yaşanan büyük yangından sonra birçok deniz hamamı zarar görmüştür. Yangın sonrası İzmir genelinde başlatılacak bakım ve onarım çalışmaları için bütçe hazırlanmış ve deniz hamamlarının tamiri için 50.000 lira ayrılmıştır (Kaya 2013).

İzmir’in en bilindik deniz hamamları Alsancak’ta bulunuyordu. 1916 yılına ait bir arşiv kaydına göre; Alsancak Limanı ve çevresindeki deniz hamamları belli bir ücret karşılığında belediyeye bırakılmıştır. Aynı belgeden burada bulunan deniz hamamlarının 1916’ya kadar Liman İdaresi tarafından işletildiği anlaşılmaktadır (BOA. BEO. 4494/336982). Bununla birlikte buradaki hamamlar sıhhi açıdan pek temiz değillerdi. Sebebi ise şehrin atık sularının hamamlara yakın

bölgelere tahliye ediliyor olmasıydı. Rüzgâr şehre doğru estiği zaman deniz suyu bulanık hale geliyor ve hatta çöplerin bir kısmı deniz hamamlarının havuzlarına karışabiliyordu. Tüm bu olumsuzlara karşın İzmir’in en donanımlı deniz hamamları Alsancak ve civarında kurulurdu. Nitekim buradaki hamamların oda sayısı oldukça fazlaydı. Havuzları sıg ve geniş olduğu için yüzmeye bilen-bilmeyen herkes buradaki hamamlara gelebiliyordu. Deniz hamamlarına ulaşım oldukça rahattı. Hamamların bulunduğu mıntıkaya gece yarısına kadar tramvay seferleri devam ediyordu (Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi 2000). Buradaki deniz hamamlarının önemli bir kısmını Rumlar işletiyordu. Hamamlara gelenler de çoğunlukla semtin Rum ahalisi olmuştur. Bunun dışında diğer kesimlerden de buradaki deniz hamamlarını kullananlar olmuştur (Bulut 2010).

Alsancak’tan sonra kentin en bilindik deniz hamamları Karşıyaka’da kurulurdu. Sahili ve deniz suyunun temiz olması nedeniyle Alsancak’taki deniz hamamlarına gitmek istemeyenler Karşıyaka’dakileri tercih ederdi. Karşıyaka’daki deniz hamamlarını diğerlerinden ayıran en belirgin özelliği haftada yalnızca iki gün açık tutulmalarıydı. Hamamların kapalı olduğu günlerde ise halk hamam iskelelerinde vakit geçirir ve balık tutarlardı (Yeğin 2009).

Karşıyaka’da kamuya ait deniz hamamları da bulunuyordu. Bunlardan birisi de İzmir Sanayi Mektebi’ne ait deniz hamamıydı. Söz konusu deniz hamamı okulun tam karşısında rıhtımın yanında bulunuyordu. Buraya okul talebeleri dışında yerli halktan da gelenler olurdu. Ayakaltı bir mevkide olduğu için müşterisi bol bir hamamdı. Bu yüzden gelir sağlamak için her yıl mektep idaresi tarafından kiraya veriliyordu (Koyuncu 1997).

Kentte faaliyet gösteren şirketlere ait deniz hamamları da mevcuttu. Bunlardan birisi de Mersinli Darağacı bölgesinde bulunan Kasaba Demiryolu Şirketi’ne ait deniz hamamıydı. Şirket, bu hamama özel bilet tarifesi uygulamıştı. Deniz hamamına girmek için büyükler 25 kuruşluk, küçükler ise 20 kuruşluk bilet alırlardı. Şirket ayrıca müşterileri için özel tramvay tarifeleri uygulardı.

Buna göre büyükler 50 kuruşluk, küçükler ise 30 kuruşluk bilet alırlardı. Bu sayede hem ulaşım hem de hamamın imkânlarından faydalanırlardı. Bu hamam bir süre faaliyet göstermiştir. Fakat 31 Temmuz 1905 tarihinde aniden çökmüştür. Bu sırada iki kadın ve bir çocuk ölmüş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır (Beyru 2000).

Aynı mevkide başka bir şirkete ait Aya Triada adında bir deniz hamamı daha vardı. 1897 yazında bu hamam yenilenmiş ve içerisine yeni soyunma kabinleri ve dinlenme salonları yapılmıştır. Bu sayede hamam sahipleri müşterilerin ilgisini çekmeye çalışmıştır. Deniz hamamının bulunduğu mevkiinin havasının temiz olması nedeniyle halkın rağbet ettiği bir yer olmuştur. Burayı genellikle İzmir'in seçkin tabakasından kimseler ziyaret etmiştir (Beyru 2000).

Başta da belirtildiği gibi hususi deniz hamamları en çok Göztepe ve Karataş sahillerinde bulunuyordu. Asansör ve Güzelyalı sahillerinde de çok sayıda deniz hamamı mevcuttu. Bu hamamların birçoğuna iskele vasıtasıyla geçilirdi. Göztepe ve Karataş'taki yalıların hemen hemen hepsinin hususi deniz hamamı vardı. Yalı sahipleri bu hamamları kendileri ve misafirleri için kullanırlardı (Taşkın 2023).

İzmir'in tanınmış Levanten ailelerinden olan ve Karşıyaka'da yaşayan Aliottilerin konağına ait deniz hamamı oldukça meşhurdur. Bunun dışında deniz banyosu olduğu bilinen bazı yalıların isimleri şunlardır: Şamlı Yalısı ya da diğer adıyla Hulusi Nalbantgil Yalısı, Kasabalı Nuri Bey Yalısı, Ragıp Şamlı Yalısı, Kardıçalı İbrahim Bey'in damadı Nazif Öktem Yalısı, Yemişçi Yalısı ya da diğer adıyla Keresteci Sabri Bey Yalısı, Nişli Yalısı ve Vali Konağı... Vali Konağı ve Nişli Yalısı dışındaki diğer yalılar Göztepe'de bulunuyordu. Vali Konağı ise Sadıkbey ile Göztepe arasında kalan bir güzergâhta yer alıyordu. Vali Konağı'nın önünde bulunan hususi deniz hamamı diğer yalılarınkinden biraz farklıydı. Küçük bir vapur iskelesini andıran bu hamamın her tarafı açıktı. Yalnızca direklerin üzerine kurulu bir çatısı vardı. Rahatlıkla 20-30 kişinin faydalanabileceği bir büyüklükteydi. Konağın önünden geçenler valinin denize girip girmediğini rahatlıkla fark edebilirlerdi. Nişli Yalısı ise Karantina'da yer alıyordu.

Bu yalının deniz hamamına bahçesinden girilirdi. Ayrıca yalı sahipleri için hamamın yanında bir de kayıkhanesi bulunuyordu (Taşkın 2023).

Apartman mimarisinin kentte görünür hâle gelmesiyle birlikte apartmanlara özel deniz banyoları da ortaya çıkmıştır. Bu tarz banyolar daha çok Karantina'da bulunuyordu. En tanınmış olanları ise Üç Deniz Banyosu ya da halk arasındaki adıyla Aydınlıların Banyosu ve Binnaz Apartmanı'nın deniz banyosuydu. Bunların dışında bir de Sapmazların Banyosu olarak bilinen bir hususi deniz hamamı daha vardı. Karantina'daki gençler bu deniz banyolarından bolca istifade etmişlerdir. Özellikle Binnaz Apartmanı'nın deniz banyosu farklı aktivitelerin gerçekleştirildiği nadir yerlerdendi. Burada bayrak yarışları, atlama gösterileri ve çeşitli oyunlar oynanırdı. Bu deniz banyoları cumhuriyet sonrası dönemde açıkta denize girme ve plaj kültürünün etkisi altında olan mekânlardı. Bu yüzden işlevsel anlamda diğer hususi hamamlardan oldukça farklıydılar. Dört tarafı kapalı mekânlar olmaktan ziyade etrafı açık iskele görünümünde yapılarıydı. Klasik hususi deniz hamamlarının aksine dışarıdan kimseler bu banyolardan istifade edebilirlerdi. Söz konusu deniz banyoları 1960'lara kadar varlıklarını sürdürmüştür (Taşkın 2023).

Kentin Sosyo-Kültürel Yapısı Üzerinde Deniz Hamamlarının Rolü

İzmir, Osmanlı döneminde oldukça renkli bir sosyo-kültürel yapıya sahipti. Kentte ağırlıklı olarak gayrimüslim nüfus ikamet etmekteydi. Osmanlı millet sisteminde "cemaat" olarak adlandırılan inanç gruplarının her birisinin kendilerine ait mahalleleri vardı. Bu mahalleler genellikle ibadethane çevresinde şekillenmiştir (Çetintahra ve Ünverdi 2018). Evliya Çelebi, seyahatnamesinde kentte *10 Müslüman, 10 kefare mahallesi, Frenk ve Yahudi mahallesi, 2 Ermeni mahallesi ve bir Kiptî mahallesi* olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi 2003). Kentin en canlı meskeni Frenk Mahallesi ve liman bölgesidir. 18. yüzyılda kenti ziyaret eden İngiliz gezgin Chandler, buralarda bolca servi ağaçlarının bulunduğu ve daracık sokakları ve evlerin birbirine bitişik halde yapıldığından bahsetmiştir. Ona göre; evlerin birçoğu

dayanıksız ve bakımsız durumdadır (Zorlusoy 2013). Chandler'ın vermiş olduğu bilgilerin doğru olma ihtimali yüksektir. Zira kent sık sık yangın ve deprem felaketlerine maruz kalmıştı. Deprem ve yangınlar esnasında yok olan evlerin yerine birbirine bitişik binalar inşa edilmiştir (Gök 2019).

Kent verimli topraklara sahiptir. Limanı olması nedeniyle de ticari hinterlandı oldukça geniştir. Halkın levazımat ve tedarik sorunu yok denecek kadar az olmuştur. Kozmopolit bir yapıya sahip olduğu için de kültürel yaşam tüm canlılığıyla devam etmiştir. Kriz dönemlerinde her ne kadar kısmi gerilemelere maruz kalsa da kısa sürede kendini toparlamayı başarabilmiştir. Bunda yukarıda bahsi geçen etkenlerin rolü büyüktür (Özkaya 2010).

Kentin Türk nüfusu genellikle iç kesimlerde kümelenmiştir. Aynı durum Yahudi ve Ermeni nüfus için de geçerlidir. 19. yüzyıla gelindiğinde sahil şeridinde daha çok Rum ve Levanten nüfus yaşıyordu. Kentte sosyal yaşam Frenk Mahallesi ve etrafında sürdürülüyordu. Özellikle Levantenlerin sayıca artmasıyla birlikte bu muhit daha da canlılık kazanmıştır. Buna karşılık Türk ve Yahudi mahalleleri gelişimini sürdürmekten yoksun kalmıştır (Alpaslan 2012). Kentin Rum ve Levanten unsurları ticari faaliyetlere tam anlamıyla hâkim olmuş ve pazarın kendi muhitlerinde toplanmasını başarmışlardır (Yıldız 2012). 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rum ve Levanten nüfusun elinde bulunan Frenk Mahallesi ticaretin en yoğun yapıldığı bir ekonomik yaşam merkezi haline dönüşmüştür. Kordon ve liman bölgesi kafeteryaların, mağazaların, otellerin, kulüplerin, şirketlerin bir arada bulunduğu canlı bir çekim noktası olmuştur. Konsolosluklar genellikle bu bölgelerde bulunmuştur. 20. yüzyılın başına gelindiğinde kentte gayrimüslim nüfusun etkinliği zirveye çıkmış ve halk tabakasında Rumca ile Fransızca yaygın konuşma dilleri haline gelmiştir. Kentte doğu kültürü neredeyse yok olmuş ve batılı tarzda yaşam biçimi ve eğlence alışkanlıkları halkta daha çok tesir etmeye başlamıştır (Çetintahra ve Ünverdi 2018). Bu açıdan denize girme alışkanlığının değişen yaşam biçimine paralel olarak halk arasında yaygınlaştığı

düşünülmektedir. Buradan hareketle deniz hamamlarının da bu alışkanlıklara bağlı olarak halk tarafından ilgi gördüğü ve daha görünür hale geldiği söylenebilir.

İzmir'de denize girme alışkanlığının ne zamandan beri var olduğunu tespit etmek güçtür. Sahil kenti olması nedeniyle yaygın olmasa da uzunca bir müddet deniz suyundan istifade edildiği düşünülebilir. Osmanlı kentleri içerisinde dış dünyayla teması güçlü olan kentler arasında yer alan İzmir'de gündelik yaşam diğer kozmopolit kentlerle paralel bir gelişim ve değişim süreci geçirmiştir. Özellikle Levanten topluluklar, kente yerleştikten sonra kendi yaşam tarzlarını ve alışkanlıklarını da beraberlerinde getirmiştir. Oldukça modern ve gelişmiş bir topluluk izlenimi uyandıran ve halk arasında *frenk* olarak adlandırılan bu insanlar yerli halkın tüketim ve eğlence alışkanlıklarını değişime uğratarak yeni bir kent kimliğinin oluşmasını sağlamışlardır. Kentte deniz kültürünün ve denize girme alışkanlığının bu topluluklar vasıtasıyla yerli halkta yaygınlık kazanmış olması ihtimal dâhilindedir (Taşkın 2023). Nitekim kentin Müslüman nüfusunun hem mahremiyet gereği hem de deniz suyunu necis görmeleri nedeniyle denize girmekten imtina ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu tavrın yalnızca İzmir'e mahsus olmayıp diğer kıyı kentlerinin Müslüman ahalisinde de var olduğu gözlemlenmektedir (Taşkın 2023). Deniz hamamlarının sayısının artmasıyla birlikte zaman içerisinde Müslüman ahali denizle daha sık temas etmeye başlamıştır. Mahremiyet imkânı sağlayan bu mekânlarla birlikte zamanla halkın alışkanlık haline getirdiği sıcak hamam ve kaplıca kültürüne bir yenisi daha eklenmiştir (Beyru 2000).

İzmir'de hem halka açık hem de hususi deniz hamamları vardı. Kullanım özellikleri itibariyle İstanbul'daki deniz hamamlarından pek farklı değildirler. Umumi deniz hamamları tıpkı İstanbul'dakiler gibi mevsimlik kurulurdu. Her yılın haziran ayı başlarında kurulan umumi hamamlar ekim ayının sonlarına kadar işletilirdi. Genellikle sabahları erkekler, öğleden sonra ise kadınlar kullanırdı. Bazı hamamlar ise kadınlara ve erkeklere mahsus olurdu. Sadece İstanbul'daki deniz hamamlarından farklı olarak denize açıl-

mak isteyenler için hamamların dış bölmelerinde merdiven bulunurdu (Taşkın 2023). Hususi deniz hamamları da keza öyledir. Levanten aileler deniz kıyısında bulunan yalı ve köşklerinin önlerine kendileri için hususi deniz hamamı yaptırmışlardır. Hususi hamamların bir kısmı yalılarla bitişik; bir kısmı da iskele vasıtasıyla deniz açıklarına kurulmuştur. Hususi hamamlar halk nezdinde o kadar çok ilgi görmüş olacak ki; 1950'li yıllara kadar varlıklarını sürdürmüştür. Hatta apartman kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte apartmanlara mahsus deniz hamamları yapılmaya başlamıştır (Taşkın 2023). Ege (2002) İzmir'deki deniz hamamlarını şöyle tarif etmiştir:

Banyo binası ağaç kazıklar üzerinde yapılmıştı. Erkekler ve kadınlara ait olmak üzere iki bölümü idi. Deniz yüzeyinden bir metre kadar derinlikte ağaç döşemesi ve deniz üzerinde de oturmak için taraçaları vardı. Banyoya gelenler ya denize girerler ya da taraçada oturarak girerler seyrederlerdi.

Kentte ilk umumi deniz hamamlarının ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Kentte kurulan deniz hamamları ile ilgili en eski kayıt 1852 yılına aittir. Söz konusu kayda göre; 1829 yılında İzmir Gurebâ-ı Müslimin Hastanesi'ne gelir sağlamak amacıyla Hariciye Kâtibi Emin Efendi tarafından deniz hamamları kurulmuştur (BOA. MVL. 255/20). Uzunca bir süre işletilen bu deniz hamamları Miralay Hacı Reşid Paşa tarafından usulsüz bir şekilde yıktırılmıştır (BOA. A.)MKT. 127/44). Bu bilgilerden hareketle 19. yüzyılın başlarında özellikle Konak ve çevresinde çok sayıda deniz hamamının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca gelir amaçlı kurulan bu deniz hamamlarının halk tarafından rağbet gördüğü de dikkate değer başka bir husustur.

Deniz hamamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte kentte halkı bilinçlendirmek adına deniz banyosunun usullerine yönelik çok sayıda neşriyat yapılmıştır. Hatta konu ile ilgili yabancı yazarların eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Örneğin; Sorbonne Üniversitesi'nde profesörlük yapan ve aynı zamanda da kimyager olan Henry Etienne Sainte-Claire Deville tarafından Fransızca olarak deniz banyosu ve deniz suyunun kimyevi özelliklerini anlattığı eseri bir dönem İzmir Dördüncü Re-

dif Alayı'nda mülâzım-ı evvel (üsteğmen) olarak görev yapan Yanbolulu Mustafa Şevki tarafından Türkçeye çevrilmiştir (BOA. MF.MKT. 1057/22). Eserin tercümesi Deniz Banyoları adıyla İzmir'de bulunan Keşişyan Matbaası'nda basılmıştır (Şevki 1324). Ayrıca dönemin gazete mecmualarında da bu hususta yazıların ve uyarıların neşredildiği bilinen bir husustur (Arıkan 2003). Söz konusu yazılardan en bilinenleri dönemin ünlü hekimlerinden Andriyadis Efendi ile dönemin Rüsumat Emaneti Kayıt Odası Ketebesi'nden İsmail Bey'in yazılarıdır. Andriyadis Efendi'nin yazısı Mürüvvet Mecmuası'nda yayınlanmıştır (Yetkin 1989). İsmail Bey ise Andriyadis Efendi'ye cevaben Tarik Mecmuası'nda yazı yazmıştır (Tarik 14 Temmuz 1889). Okuma-yazma bilen kimseler bu mecmualardan oldukça yararlanmışlardır. Dönemin gazetelerinde deniz banyosunun usulüne yönelik yazılar yazılmış ve bu hususta bilgi sahibi olan kimseler konuyu enine boyuna tartışmışlardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İzmir, bir sahil şehri olması nedeniyle tarih boyunca deniz kültürü ile iç içe bir kent olmuştur. Liman sayesinde ticari açıdan gelişmeye açık bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılda kentin kimliğini doğrudan etkileyenler Levanten unsurlar olmuştur. Levantenler sayesinde tüketim ve eğlence alışkanlıklarında bariz değişimler gözlemlenmiştir. Batılı yaşam tarzı özellikle kentin gayrimüslim ahalisi tarafından benimsenmiştir. Zamanla bu etki alanına Müslüman ahali de girmiştir.

Denizle iç içe olan bir kentte denize girme alışkanlığının olmaması elbette düşünülemez. Fakat deniz suyuna yönelik olumsuz yaklaşım halkın genelinde tesirini göstermiştir. Bununla birlikte 18. yüzyılın sonlarından itibaren deniz suyunun faydalarına yönelik yayınlanmış çalışmalar "necaset" algısını bir nebze azaltmıştır. Halkın esas çekincesi mahremiyet sorunu olmuştur. Nitekim bu çekince deniz hamamları sayesinde zamanla ortadan kalkmıştır.

Deniz hamamlarının kentin gündelik yaşamında uzunca bir müddet var olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekânlar kentin yerli nüfusunun denizle

daha kolay temas etmesini sağlamıştır. Dahası yeni eğlence alışkanlıklarını da beraberinde getirmiştir. Yazları kentin yerlisi olmayıp kentte kalmak zorunda kalan memur ve çalışan kesim için serinleme ve dinlenme imkânı sunmuştur. Otel ve tesislerde modern deniz banyoları ve açıkta yüzme alanları açılmıştır. Her sahil kentinde olduğu gibi deniz hamamları İzmir’de plajların ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına ön ayak olmuşlardır. Bir zamanlar mahremiyet anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışan muhafazakâr toplumun fertleri zamanla bu mekânların tahta perdelerini kırıp açıkta denizde yüzmeye başladılar. Böylece İzmirli ve diğer sahil kentlerinin yerli halkı günümüzdeki tatil anlayışının ilk nüveleriyle bu mekânlar sayesinde tanışmış oldu. 1970’lere kadar kısmen de olsa varlıklarını devam ettiren umumi ve hususi deniz hamamları, bu tarihlerden sonra ortadan kaybolmuştur. Günümüzde kentte bu mekânların herhangi bir örneği kalmamıştır. Bu mekânlara şahitlik edenler ise günümüzdeki halk plajlarına bakarak hatırasını yâd etmeye çalışmaktadırlar.

Çalışmada başta da belirtildiği üzere belli bir zaman aralığına oturtma kaygısı güdülmemiştir. Bunun nedeni ilgili mekânların ne zamandan beri kentte var olduğunun tespit edilememesidir. Çalışma, İzmir’in kent ve kent içi mekân tarihi ile alakalı yapılacak araştırmalarda kaynak niteliği taşımaktadır. Deniz hamamları plajların öncülü sayıldığı için İzmir özelinde yapılacak turizm tarihi çalışmalarında da yol gösterici olabilir. Nitekim çalışma günümüzdeki modern dinlence anlayışının temel faktörlerinden olan plaj kültürünün kentteki gelişimine dair fikir verebilecek niteliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- Adanalı Ahmet Şükrü. (1322). *Deniz Hamamları (Envâi, Menâfii)*, *Denize Kimler Girmelidir?* İstanbul: Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan.
- Adil, F. (1941). Deniz Hamamından Plaja, *Tan*, (9 Ağustos 1941).
- Alpaslan, H. (2012). Osmanlı Dönemi İzmir’inde Milletlerin Sosyo-Ekonomik Konumlarındaki Değişimlerin Yerleşim Dokusuna Etkileri, *Ege Coğrafya*, 21 (2): 25-35.
- Alus, Sermet M. (2005). *30 Sene Evvel İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıkan, Z. (2003). *İzmir Basınından Seçmeler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Aytunç, C. (2010). *Suadiye*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Beşiktaşlı Selahattin Ali. (1334). *Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo, Banyoların Tesirat-ı Şifaiyyesi ve İstihmamât Suret-i İcrasındaki Şerait-i Sıhhiye*. İstanbul: Ay-yıldız Matbaası.
- Beyoğlu, S. (2004). Osmanlı Deniz Hamamları, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5: 53-73.
- Beyru, R. (2000). 19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam. İstanbul: Literatür Yayınları.
- BOA. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO). 4494/336982.
- BOA. Maârif Nezareti Mektûbi Kalemi (MF.MKT.) 1057/22.
- BOA. Meclis-i Vâla (MVL) 255/20.
- BOA. Sadâret Mektûbi Kalemi Umûm Vilâyat Evrâkı (A.) MKT.) 127/44.
- BOA. Sadâret Mukâvelenâmeler (A.)DVN.MKL.) 7/6 Madde 4.
- BOA. Sadâret Nezâret ve Devâir Evrâkı (A.) MKT.NZD.) 363/44.
- BOA. Şûra-ı Devlet (ŞD.) 2/12, 2392/92, 675/43.
- Bulut, F. (2010). I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Cemal Nadir. (2002). *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*. (Hzl. Sabri Yetkin). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Çetintahra, G. vd. (2018). Osmanlı’dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekâna Yansımaları, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1): 39-55.
- Deville, H. (1324). *Deniz Banyoları*. (Çev. Yanbolulu Mustafa Şevki). İzmir: Keleşyan Matbaası.
- Ege, Ş. (2002). *Eski İzmir’den Anılar*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ersöz, C. (1987). Osmanlı Erkeğine Has Bir Serüven Yeri: İstanbul’un Deniz Hamamları, *Cumhuriyet*, (30 Ağustos 1987).
- Evliya Çelebi. (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Hzl. Orhan Şaik Gökyay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: İstanbul. (Hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. (Hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evren, B. (2000). *İstanbul’un Deniz Hamamları ve Plajları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gök, S. “Smyrna/İzmir Agorası’nda Osmanlı Döneminin Günlük Yaşamından İzler”, *İzmir Akdeniz Akademisi*, 6 (Kış 2019): 98-102.
- Hüseyin Hulki. (1310). *Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)*. İstanbul: Mahmud Beğ Matbaası.

- Hüseyin Rifat. (1914). *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- İbrahim Cemal. (1307). *Deniz Hamamı Risalesi*. İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Kaya, M. (2013). *1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Kaya, Ö. (2017). İstanbul'un Deniz Hamamları, Z, 2: 300-305.
- Kayın, E. (2000). *İzmir Oteller Tarihi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Lee, S. (1897). *Dictionary of National Biography*. Londra.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*. İstanbul: Yayı Kredi Yayınları.
- Rüsumat Emaneti Kayıt Odası Ketebesi'nden İsmail Bey. (1889). *Denize Girmek Yararsız mı?*, *Tarik* (14 Temmuz 1889).
- Şahin, K. (1994). Deniz Hamamları, *Vakıflar*, 23: 243-254.
- Taşkın, Y. (2023). *Deniz Hamamları*. İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi. (2000). *İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma: İzmir 1921*. (Çev. Aykan Candemir). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Yakın, Gülnaz K. (1997). *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi) 1868-1923*. İzmir: İzmir Valiliği.
- Yeğin, U. (2009). *Evvel Zaman İçinde İzmir*. İstanbul: D Yayınevi.
- Yetkin, M. (1989). Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay, *Tarih ve Toplum*, 67: 3-5.
- Yıldız, M. (2012). İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 4 (13): 36-54.
- Zat, V. (2005). *Eski İstanbul Otelleri*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınevi.
- Zorlusoy, H. (2013). *Fransız Gezginlerin Gözüyle İzmir (XVII. Yüzyıldan Günümüze)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

EKLER

Görsel 1. Karşıyaka'daki Deniz Hamamları-1905.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Envanter Numarası. Krt_011314.

Görsel 2. Aliotti Ailesine Ait Hususi Deniz Hamamı

Kaynak: Leyla Neyzi, "Aliotti Biraderler", Albüm, S. 5, (5 Haziran 1998).

Yasin TAŞKIN

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Tarih bölümünden mezun oldu (2017). Yüksek lisans derecesini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Tarih Anabilim Dalı'ndan (2021) aldı. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir. Temel çalışma alanları; yakınçağ tarihi, sosyal tarih ve siyasi tarihtir.